

A Volksbund vezérkara a népcsoportegyezmény aláírását követően szembesült azzal, hogy nem a veszélyeztetett német népiség diadalútja veszi majd kezdetét a magyar kormány gáncsoskodásai ellenében. Azt, hogy Berlin célja nem az aktív kisebbségvédelem a térség németisége érdekében, már előre jelezte Hitlernek a Reichstagban elmondott 1939. októberi beszéde az életképtelen német népforgácsok kapcsán. Ezek összegyűjtése és áttelepítése ekkor már javában folyt a balti államokból, a szovjet területekről, Romániából, Dél-Tirolból: 1940 végére háromnegyed milliónyi német kényszerült szülőföldje elhagyására.

A népcsoportegyezmény sikerének zajos propagandáját a szülőföldvédelem éles kontrasztjaként árnyalták az országban átvonuló dobrudzsai és besszarábiai németek szekérkaravánjai. Baschék érdemi meghallgatás nélkül ostromolták tiltakozásukkal a birodalmi vezetést, saját híveiket pedig vajmi kevéssé tudták megnyugtatni azzal, hogy a Duna-medence németjeinek sorsát majd csak a háború után tervezik rendezni. Ők igazán tudhatták, hogy a döntés akkor is a fejük fölött fog megtörténni.

Ahogy a megkérdezésük nélkül került sor a háború véráldozataiban való szerepvállalásuk kikényszerítésére is. Gottlob Berger, az SS-Hauptamt vezetője már 1940-ben előterjesztette javaslatát Himmlernek, hogy a Waffen-SS állományának feltöltésére mozgósítsák Délkelet-Európa népi németjeit. Az – 1940. tavaszi és 1941. nyári – illegális és titkos toborzások sikertelensége nyomán államközi szerződések révén rendezték az akciókat (az elsőt Horvátországgal kötötték 1941 szeptemberében), melyek kapcsán épp a szuverenitása látszatát féltékenyen óvó Budapest pozitív hozzáállásában bíztak a legkevésbé.

Maguk is meglepődtek, hogy a Bár dossy-, majd a Kállay-kormány milyen könnyen ráállt a toborzási egyezmények megkötésére. Az pedig nem különösebben frusztrálta Berlint, hogy a magyar kormányt mennyire átlátszó motiváció vezérelte: ezáltal is kímélni a magyar haderőt, másfelől a nemzetiségpolitikai keménykezűség ódiuma nélkül megszabadulni a lakosság megbízhatatlan elemeitől. A mindenképp behajtásra kerülő szövetségi áldozatvállalás ily módon letudható a hazai németek vérével, akiket – ha máskor nem, hát a háború után – Hitler szándéka szerint amúgy is eltávolítanának az országból.

OROSZ LÁSZLÓ

Kényszerhelyzet, meghasonlottság

A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK A KÁLLAY-KORMÁNY IDEJÉN

1940 augusztusában a II. bécsi döntéshez csatolt kiegészítő jegyzőkönyv – az ún. bécsi német népcsoportegyezmény – aláírása révén a hazai németiség látszólag privilegizált helyzetbe került a magyar államon belül. Az egyezményben Budapest elismerte a népcsoportot a hazai németiségre – melyet immár egyedül és kizárólagosan a Volksbund képviselt –, biztosítva számára az akadálytalan szervezkedési szabadságot, a saját elkülönült intézményrendszer kiépítését és a nemzetiszocialista világnézet egyeduralmát. Ezzel az érintett lakosság preferenciáitól függetlenül érvényre jutott Rudolf Hess tézise: „*Németnek lenni annyi, mint nemzetiszocialistának lenni.*” Rögzítették Berlin védhatalmi szerepét is, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a birodalom a magyar kormánnyal közvetlenül – az érintett népcsoport feje fölött – folytathat tárgyalásokat a német kisebbség ügyeiről, s a Volksbund csupán tárgya, nem pedig alanya, részese a róla szóló döntéseknek. E csapdahelyzetben mozgott a Volksbund a világháború hátralevő időszakájában, s a kényszerhelyzetéből fakadó belső meghasonlottságát látta meg és próbálta saját javára fordítani Kállay Miklós kormánya.

Az 1942. februári és az 1943. májusi egyezmények értelmében nagyjából 20-20 ezer önkéntesen jelentkező – ezzel magyar állampolgárságát elvesztítő – népi németet sikerült verbuválni, döntően a visszacsatolt országrészek erősebb népi öntudatú németjeiből, kevésbé a csonka országterületről. Szervezett kiszállításukra Kállay miniszterelnöksége idején került sor, aki Hitlerrel tett 1942. júniusi látogatásakor – valós politikai programját imígyen leplezve – Magyarország lojalitását kommunikálta, melynek jegyében további népi németek toborzásának lehetőségét is megelőlegezte.

Mindeközben a Volksbund-sajtó harsony propagandája sem tudta leplezni azt a tényt, hogy az SS-toborzásnak – melyet a két szerződő kormány saját érdekeitől vezérelve nyereségként könyvelt el – van vesztese is: ez pedig a Volksbund, illetve az általa képviselt hazai németiség. Nem véletlen, hogy Basch – szemben a romániai népcsoportvezetővel – kereken megtagadta a közreműködést a legelső (még illegális) toborzásban, az immár államközi szerződésen nyugvó, legális akció után pedig nem vállalta – hanem helyettesére, Goldschmidt Györgyre bízta – a sikeres lebonyo-

lítását ünneplő rádióbeszéd elmondását. Valódi arculcsapás lehetett, hogy – a magyar kormány kérésére – a toborzás propagandamunkáját a Volksbund nyakába varrták. Pedig épp a Volksbund volt abban ellenérdekelte, s épp a Volksbund szenvedett el jövőtehetetlen presztízsvesztéséget saját tömegbázisa előtt. Taglétszámának emelkedése 1942 nyarán meg is állt, a vele szemben szerveződő Hűségmozgalom pedig épp a toborzás elutasításával mozgósított.

A hazai németeket aggasztotta a toborzással összekötött állampolgárságvesztés. Az önkéntesek hozzátartozóiról beígért gondoskodás elmaradása a Volksbund hitelét, az eltávozott aktív férfikorosztály pedig a szervezet vidéki csoportjainak hatékonyságát csökkentette, nem is beszélve a földekről kieső munkáskezek okozta veszteségről. A legsúlyosabb kárt azonban a bizalmi deficit jelentette: nemcsak ellenfelei, de hívei is úgy érezték, hogy a Volksbund a hazai németiség érdekvédelmi szervezetéből pusztán a hitleri hatalmi politika kinyújtott keze lett.

Ugyanakkor Berlin is mindinkább expanziós politikája megbízhatatlan eszközeként tekintett a Volksbundra, és Basch elmozdítását csupán annak vitat-

hatatlan személyes népszerűsége miatt nem forszírozta, ehelyett inkább – a harmincas évek közepi bebörtönzése nyomán kialakult mártírkultuszára építve – a lokális „Führer-kultusz” kellemékként kirakatba tolta, ám minden lényegi döntésből kikapcsolta és a visszatért területek valóban nemzetiszocialista kádereivel pótolta. A régi vágású, inkább népiségi motivációjú s ezért csak „konjunktúránáci” csonka országi németeket kiszorították a bácskai, szatmári és erdélyi szász településterületekkel visszatért „világnézeti nemzetiszocialisták”, akik Trianon után amúgy sem a magyar állam iránti lojalitás légkörében szocializálódtak. Baschnak kimondottan rossz volt a kapcsolata az SS-szel is, Himmler „puhány”-nak tartotta, Berger a toborzások szabotálásával vádolta. Amikor pedig a Gestapo 1943-ban felderítette a zsidó Spielern Klárával 1928 óta fenntartott szerelmi viszonyát, az SS-Hauptamt még lágerbe hurcolással is megfenyegette, s ettől kezdve – zsarolhatósága okán – sakkban tartotta.

Basch óvatosan közeledni kezdett Kállayhoz, pedig rá kezdettől fogva bizalmatlansággal tekintettek a Volksbundban. Noha Kállay a nagypolitika terén ügyelt a németbarátság látszatának fenntartására, a német kisebbséget érintő belpolitikai lépései – a Teleki-féle hagyomány szellemében – egyértelműen arra utaltak, hogy nem tűri meg a hazai németek faltörő kosként való megjelenését a magyar államgondolat ellenében. 1942. novemberi parlamenti beszédében jelezte, hogy „tisztá szívvel és magyar szeretettel” viszonyul a nemzetiségekhez, ám nem veszi jó néven, ha azok félreértik a nemzetiségi politika terén tanúsított „magyar lovaságát”, s esetleg presszionálni igyekeznek a kormányzatot „odakint és itt bent is”.

A diplomatikus intésen túlmenő, keményebb hangvételt ugyanakkor meghagyta politikustársainak, például a kiszagda Varga Bélának, aki a kultuszminisztérium 1942. őszi költségvetési vitájában választás elé állította a Volksbund tagjait: vagy alkalmazkodjanak a magyar levegőhöz, vagy pedig ahogyan jöttek, egyetlen batyuval távozzanak az országból. Kállay ugyan elhatárolódott e barátságtalan kijelentéstől, ám nem csinált titkot belőle, hogy csakis a hazai németiség konfliktusgócként történő kiiktatása lehet a kormányzat törekvése, bármilyen módon is történjen ez. A Varga-féle botrány után a tiltakozó Jagow követnek például azt mondta, hogy hajlandó a hazai németekre akár állami vezető

pozíciókban is támaszkodni, de csak akkor, ha asszimilációjuk révén bizonyosságát adják hűségüknek. Ribbentrop külügyminiszternek pedig értésére adta, hogy a hazai „német kérdésnek” nem tulajdonít nagy jelentőséget, mert ő, Horthyval együtt, a Führer iniciatívája alapján kész ténynek tekinti a németek háború utáni kitelepítését. Csupán átmeneti időre kívánja – mégpedig a bolsevizmus elleni szövetségi együttműködés érdekében – a harmonikus együttélést fenntartani. Akár kölcsönös lemondások és gesztusok révén is. Ennek kapcsán ugyanakkor ő maga járt elől jó példával: a *Südosdeutsche Rundschau* című lapban „a haza legértékesebb fia”-nak nevezte a magyarországi németeket, 1942 nyarán pedig engedélyezte a népcsoport által régóta igényelt ifjúsági szervezet (Deutsche Jugend) megalakulását.

Cserébe viszont előzékenységet várt német részről, s tudatosan politikai tökévé kovácsolta az SS, illetve a népiségi kapcsolatokért felelős VOMI azon álláspontját, hogy Baschék a befogadó állam iránti lojalitásuk fenntartásával kapcsolják ki az államközi kapcsolatokban a lehetséges konfliktusokat. A VOMI helyettes vezetője, Hermann Behrends 1942. januári budapesti útján személyesen tiltotta meg Baschnak, hogy a jövőben folytassa a „népiségi harcot”, s nem sokkal később Himmler is kijelentette: mindent a közös harcnak kell alárendelni, és nem akar többé panaszt hallani a magyarországi népcsoportra. Mindez a Volksbundot egyfajta „kettős lojalítás” bénító szerepébe kényszerítette. Kállay ezt könnyedén kihasználhatta. Kifelé síránkozott, milyen mértékben hátráltatja Magyarország háborús szerepvállalását a hazai német mozgalom, így féken tartásukat voltaképp áthárította Berlinre, befelé ugyanakkor folyamatosan „aprította” őket, tudván, hogy sérelmeik felhánytorgatása süket fülekre talál Berlinben.

A Volksbund számára kiharcolt „állam az államban” pozíció dacára nemigen csökkent az asszimilációs nyomás, sőt Kállay idején kifejezetten erőre kapott a névmagyarosítási kampány, a hatósági túlkapásoknak nem parancsolt megálljt Berlin védőoszárnya. A Volksbund vezérkarát és helyi aktivistáit honvédségi behívókkal tartották sakkban, a népcsoport legfontosabb célkitűzését, az iskolakérdés megoldását pedig elszabotálta a kormányzat. A Hűségmozgalom leplezetlen támogatása révén ugyanakkor a német nemzetiség belső törésvonalait is sikerült tovább mélyíteni, így módon új-

jálesztve az 1940-ben likvidált állampatrióta sváb irányvonal pozícióit.

A népcsoportvezető 1944 tavaszára mindenhol defenzívába került, mindeki elégedetlen volt a tevékenységével. Basch felismerte, hogy Budapest, Berlin és saját belső ellenzéke szorításában még leginkább Kállay az, aki a helyén tarthatja őt. Kállaynak nem állhattott érdekében az ő bukása, mert a pozíciójára törő bácskai lobbival aligha lenne fenntartható az addig megóvott belső status quo. Jóllehet Kállay továbbra sem mutatott szimpátiát felé, sőt a hazai németiség kérdését egészében véve periférikus problémahalmaznak tekintette, mégis törekedett arra, hogy a népcsoportvezető megbillent politikai egyensúlyát magyar oldalról kiegyensúlyozza. Így amikor személyes találkozásai alkalmával Basch saját, a szomszéd országok népcsoportjaihoz képest sikertelen érdekérvényesítéséről panaszkodott, s arról, hogy ügynökök hada tartja őt szemmel, és bármelyik nap sor kerülhet a letartóztatására, Kállay – a Basch-per tanúvallomásai alapján – így biztatta: „*hogyha nehéz helyzetben vagy a németek felé, akkor hangoskodjál, de a tetteidben maradj szerény és megbízható.*” A Basch által állítólag kért védelmet azonban nem biztosíthatta számára.

Összességében azt állíthatjuk, a Volksbund mint népcsoportszervezet önérdékű politizálása kudarcot vallott. A Kállay-kormány nem tűrhette a hazai németek egészének náci szellemiségű „gleichschaltolását”. Gazdasági erőforrásaikat és véráldozatukat kíméletlenül kiaknáza a birodalom, ám a legtöbbeket megmozgató emancipációs törekvés és a politikai érdekérvényesítés Berlin és Budapest egymást erősítő ellenállásán elvérzett. Amint Magyarország háborús szerepvállalása veszélybe került, a birodalom közbeavatkozott ugyan, ám sem az 1944. márciusi megszállásnak, sem az októberi nyilas hatalomátvételnek nem volt célja a Volksbund „helyzetbe hozása”. Kállay bukása után is csak kiszolgáló feladatokra kárhoztatták a magyarországi népcsoportszervezetet, így Basch 1945 márciusában annak tudatában menekült át osztrák területre, hogy soha egyetlen pillanatra sem került az autonóm döntés pozíciójába a hazai németek ügyében. ♦

A SZERZŐ TUDOMÁNYOS
FŐMUNKATÁRS, VERITAS
TÖRTÉNETKUTATÓ INTÉZET (PHD)